

## **GÖRKƏMLİ MAARİFÇİ ƏLİQULU QƏMKÜSARIN MƏNZUM HEKAYƏLƏR VƏ DƏYƏNƏKLƏRİNDƏKİ TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİNİN PEDAQOJİ FİKİR TARİXİNDƏ ƏHƏMİYYƏTİ**

Məqalədə gizli imzaları ilə məşhur olan "Xədimi-darı", "O plitələr", "Sumurq", "Qəmbərqulu", "Cuvallağı bəy", "Daqunuszadə" və digərləri ilə tanınan Əliqulu Qamküsardan bəhs olunur. Qeyd olunur ki, karyerasının ilk günündən ömrünün sonuna qədər Əliqulu Qamkyusar "həm səhnədə, həm sənətdə, həm də həyatda din xadimlərinə qarşı idi". Gamküsarın bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa və müstəqilliyə çağırırdı. Azərbaycan xalqını, mədəniyyətini, pedaqoji düşüncə tarixini, elmini yüksək zirvələrə qaldıran Əliqulu Qamkyusarın əsərləri milli sərvətdir.

**Açar sözlər:** *Təlim-tərbiyə, pedaqoji fikir, mənzum hekayələr, dəyənəklər, xalq*

### **The importance of educational issues of verse stories and dayanak (poetic samples) by the great enlightener Aligulu Gamkusal in the history of pedagogical thought**

#### **Summary**

The article explores Aligulu Gamkusal known with secret pseudonyms such as "Khadimi-millet", «O taylı», «Sumurgh», «Gambargulu», «Juvellaghi bey», «Daghyunuszade» etc. It is mentioned that from the first day of his career until the end of his life Aligulu Gamkusal was "the adversary of the clergy, both on stage, in art and in life". Throughout his activity Aligulu Gamkusal's main mission was to call the people of Azerbaijan to national freedom and independence.

**Key words:** *education, pedagogical thought, verse stories, dayanak, people*

#### **Giriş**

Ölkəmizdə aparılan pedaqoji tədqiqatların bir qismi Azərbaycanda təhsilin, təlimin və tərbiyənin mahiyyət, məzmun, məqsəd və vəzifələrini özündə əks etdirsə də, digər bir qismi isə pedaqoji fikir tariximizin mahiyyət, məzmun, məqsəd və vəzifələrinə həsr olunur. Hər iki istiqamət üzrə aparılan tədqiqatlarda azərbaycançılıq ideyalarının yetişən nəsillərə təlqin olunması ən vacib şərtlərdəndir. Bunun üçün ölkəmizdə pedaqoji kontekstdə aparılan tədqiqatlar içərisində pedaqoji fikir tarixini özündə əks etdirən mövzular önə çəkilməlidir. Hansı ki, bu mövzular milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri özündə əks etdirən və yetişən nəslin şəxsiyyətyönümlülük səviyyəsini yüksəltməyə xidmət edən mövzulardır. Təsədüfi deyil ki, "Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nda "...milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq" [1, s. 286] ümdə vəzifələr kimi qarşıya qoyulur.

Əliqulu Qəmküsarın pedaqoji fikir tariximizdəki ən mühüm xidmətlərindən biri onun maarifçiliyidir. Mənzum hekayələrində, felyetonlarında və təhlilə cəlb etdiyimiz dəyənəkləri də xalqı qəflət yuxusundan ayıldan, nadanlıqdan uzaqlaşdıran, dini fanatizmin acı nəticələrindən xilas edən və xalqın maariflənməsini özündə əks etdirən əsərləridir. Ə.Qəmküsarın dini fanatizmə qarşı çıxması savadsız mollaları, riyakar axundları, əməkçi xalqın nümayəndələrini, kasıbları, avamları, dini xürafatla, onların sərt qaydaları ilə aldadaraq pullarını, mal-dövlətlərini əllərindən alan din xadimlərini ifşa etməsi, onun maarifçiliyinin ən əsas tərkib hissələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Əliqulu Qəmküsarın mənzum hekayələri və dəyənəkləri həm öz dövrünün, həm də ondan sonrakı ədəbi mühitin nadir incilərindən olmaqla çox mühüm təlim-tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Belə nümunələr o dövrün yetişən nəslin nümayəndələrinin əxlaqının saflaşdırılmasına xidmət etdiyi kimi pedaqoji fikir tariximizi də zənginləşdirən nümunələrdəndir.

Əliqulu Qəmküsarın mənzum hekayələri və dəyənəkləri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində dəyərli mövqe tutduğu kimi, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirən dəyərli tərbiyə örnəkləridir.

Əliqulu Qəmküsarın yaradıcılığında mənzum hekayələr xüsusi yer tutur. Məlum olduğu kimi, mənzum hekayələr poetik dillə ifadə olunan hekayələr kimi nəzərdə tutulur. Hansı ki, poetik dillə nəql olunan bu hekayələr çox mühüm tərbiyəvi mahiyyət kəsb edir. Görkəmli şairimiz Nizami Gəncəvinin mənzum hekayələri öz dövrünün ziddiyyətlərini özündə əks etdirməklə yanaşı bu ziddiyyətlərin, nöqsanların və çatışmamazlıqların həlli ilə bağlı şairin tərbiyəvi fikirlərini, Nizamidən sonrakı ədiblərin də yaradıcılığında

öz əksini tapır. Nizami Gəncəvinin əziz xələfləri kimi Seyid Əzim Şirvani və Qasım bəy Zakir öz yaradıcılıqlarında mənzum hekayələrə geniş yer vermişlər. Onlardan sonra mənzum hekayələrə müraciət edən ədiblərimizdən biri də Əliqulu Qəmküsardır. Əliqulu Qəmküsarın mənzum hekayələrinin hamısı demək olar ki pedaqoji ideyalarla zəngindir. Onun mənzum hekayələrinin əsas motivi insanları qəflət yuxusundan ayılmaq, nadanlığı tənqid etmək, cəmiyyətə yaxşı və pisi anlatmaq məqsədini güdür. Əliqulu Qəmküsarın mənzum hekayələrinin bir qisminə ad qoymasa da, bir qismini müxtəlif adlarla adlandırmışdır. Onun seçilmiş əsərləri sırasında yer alan mənzum hekayələrindən biri “Üç dostluq” adlanır. Əliqulu Qəmküsarın bu mənzum hekayəsinin qəhrəmanları yalançılıqda ittiham olunurlar. Molla və onun iki dostu məhkəmədə yalançı şahidlər qismində ifadə verirlər. Lakin məhkəmə araşdırmalarına görə onların hər üçünün yalan danışdıqları üzə çıxır. Molla və hər iki dostu yalan ifadə verdikləri üçün zindana salınırlar. Zindanda ağır həyat tərzini keçirən dostlar zindan başına şikayət edirlər. Xahiş edirlər ki, onların ağsaqqal olduqlarını, məsum qoca adamlar olduqlarını nəzərə alaraq onları azad etsinlər. Zindan başı ağsaqqal qocaların hər üçünün xahişini yerinə yetirərək prokurora məktub yazır. Prokuror məktubu alır, üç ağsaqqal dostun halına yanır. Prokurora çatən məktubda zindanbaşı onların halını belə təsvir edirdi:

Bir də insaf deyil bu ağsaqqal  
Kişilər burda ta ola paimal.  
Onlara yaxşı bir məqam gərək,  
Çünki piranə ehtiram gərək.  
Çox qaranlıqdı, yerləri dardı,  
Yanlarında böyük qəmir vardı,  
İzin ver ya dəyişdirək yerini,  
Ya qataq ayrı-ayrı hər birini.  
Yalı-koppalı belə ağappaq,  
Kəsləri eyləmək bu cür dusdaq,  
Hansı dinə, təriqətə yaraşar.  
Harda bir zülm beylə həddən aşar.  
Buraxaq qoy çıxıb dolansınlar,  
Kölgə yerlərdə daldalansınlar [2, s.71].

Məktubu alan prokuror pirani qocaların bu hallarına yana-yana fikirləşdiyi bir zamanda mollanın dostlarından biri zindanda onlara üzünün qaşındığının və hənəsinin vaxtının keçdiyini söyləyir. Hər üçünün buna ehtiyacı olduğu üçün nəzarətçiye pul verib bazardan onlar üçün hənə almasını xahiş edir. Nəzarətçi bazardan hənə alıb mollaya və onun dostlarına verir. Başının tükləri, bığları və saqqaları dümağ ağaran dostlar qara hənəni başlarına, bığlarına və saqqallarına çəkirlər. Hənənin rəngi dostları 30 yaş cavan göstərir. Elə bu zaman onların halına yanan prokuror zindana gəlib onların yatdığı kameraya baş çəkib onlara, yəni pirani qocalara köməklik göstərmək istəyir. Kameraya daxil olan prokuror pirani qocaları yox, ağ saçlı, ağ saqqallı qocaları yox, qara saçlı, qara bıqlı, qara saqqallı cavanları görür. Bu mənzərəni Əliqulu Qəmküsar belə təsvir edir:

Qapısın taki açdılar qəmirin,  
Gördülər üç nəfər qarasaqqal,  
Buları birdən etdi istiqbal.  
Üçü də diskinib çəkildi geri,  
Sonra birdən təcildilər içəri.  
Diqqətilən dolandılar bir də,  
Qoca yox, gördülər həman yerdə  
Üçü də ortabab cavan kişidi,  
Ucaboy, şəstli, pəhləvan kişidi.

Bu mənzərəni seyr edən prokuror zindanbaşına acıqlanır və bərk əsəbləşərək onu cavan adamların kamerasına niyə gətirdiklərin soruşur. Çatıb qalan zindanbaşı nə edəcəyini bilmir. Əliqulu Qəmküsar bunu belə təsvir eləyir:

Nazdiratel görəndə bu halı,  
Rəngi qaçdı pozuldu əhvalı.  
Əlbəəl çaşdı, lap itirdi özünü,  
Dili çəpləşdi anlamırdı sözünü.  
Fövri baxdı prokrorun üzünə,

Çaldı birdən iki əlli dizinə.  
Dedi ey vay, yaman günə düşdüm.

Mənzum hekayədən göründüyü kimi, təsvir olunan hadisənin iki motivi vardır: Hadisənin birinci motivi mollaının dostlarının məhkəmədə yalan ifadə verdikləri üçün həbs olunaraq zindana düşmələri, ikinci motivi isə zindanda, yəni həbsxanada onların özlərini xina ilə boyayaraq pis vəziyyətə düşmələri və ifşa olmalarıdır. Hər iki halda yazıçının ciddi satirik yanaşmaları özünü daha qabarıq göstərir. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirən bu mənzum hekayə bir neçə cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birinci, cəhəti ondan ibarətdir ki, yetişən nəslin nümayəndələri ötən əsrin ilk illərində baş verən ictimai-siyasi hadisələrlə tanış olur və qiymətləndirirlər. İkincisi, mənzum hekayədə təsvir olunan hadisələrin iştirakçıları olan molla və onun dostlarının cəmiyyətə zidd olan, düzlüyə və doğruluğa qarşı yönələn hərəkətləri yetişən nəslin nümayəndələri tərəfindən qınaq obyektinə çevrilir.

Mənzum hekayələr, həm də dəyənəklər islam dəyərlərinə zidd olan zərərli alətləri tənqid atəşinə tutan yalançı mollaları, axundları, bir sözlə din xadimlərinin savadsızlığının, fırıldaqçı olmalarını ifşa edən tərbiyə örnəkləri kimi pedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirən bədii yaradıcılıq nümunələridir.

Əliqulu Qəmküsarın yaradıcılığında dəyənəklər geniş yer tutur. Azərbaycan ədəbi və pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirən dəyənəklər tərbiyəvi mahiyyət kəsb etməklə dövrün ictimai, iqtisadi və siyasi problemlərinin həllinə təkan verən bu problemin yaranmasını, eləcə də bu problemi yaradanları satirik dillə tənqid edən yeni bir janrdır. Əslində özünəməxsus janr yaradan və bu janr vasitəsilə zəhmətkeş xalqın müdafiəsinə qalxan, kasıbları incidən, əməkçi insanların haqqını yeyən işbazları, xalqı aldadan mollaları, rühaniləri tənqid hədəfinə çevirən Əliqulu Qəmküsar Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi üçün də yeni qızıl səhifə yaratmışdır. Bu qızıl səhifədə yer alan dəyənəklər əsasən 4 misralıq poetik nümunələrdir. Hansı ki, bu poetik nümunələrin hər biri satira yönümlü olmaqla dövrün ziddiyyətlərini, ictimai mühitin ziddiyyətlərini, rühanilərin camaatı aldadan hərəkətlərini, mollaların savadsızlığını, nadan və cahil insanların əməllərini tənqid edir. Əliqulu Qəmküsarın bu dəyənəkləri, yəni 4 misradan ibarət olan dəyənəkləri “Molla Nəsrəddin” jurnalının səhifələrində öz əksini tapmışdır. Əliqulu Qəmküsarın ilk tədqiqatçısı Lətif Hüseynzadə həmin dəyənəklərin bir qismini toplayaraq 1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında çap etdirdiyi “Əliqulu Qəmküsarın seçilmiş əsərləri” [2] adlı kitaba daxil etmişdir. Lətif Hüseynzadənin bu kitaba daxil etdiyi 4 misralıq dəyənəklərin sayı 21 dənədir. Bunları dördlük dəyənəklərdə adlandırmaq olar. Lətif Hüseynzadə adı çəkilən kitaba 4 misralıq dəyənəklərlə yanaşı, bir 6 misralıq, bir də 12 misralıq dəyənəkləri daxil etmişdir. Görünür Əliqulu Qəmküsar 4 misralıq dəyənəklərlə yanaşı, 6 misralıq, 8 misralıq və 12 misralıq dəyənəklər də yaratmışdır. Əliqulu Qəmküsarın seçilmiş əsərlərinə daxil edilən bu dəyənəklərin pedaqoji fikir tariximiz üçün dəyərli olduğunu nəzərə alaraq onların bir qisminin təhlilə cəlb edilməsini məqsəduyğun hesab etdik.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 25 dekabr 1917-ci il 26 sayılı buraxılışında çap olunan dəyənəklərindən göründüyü kimi, Əliqulu Qəmküsarın vətənpərvərliyi öz xalqını birliyə çağıran cılığın vətənpərvərlikdir. Hansı ki, bu örnək vətənpərvərlik pedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirməyə xidmət göstərən bir amil kimi dəyərləndirilməlidir. Çünki pedaqogika tarixi ilə bağlı olan belə vətənpərvərlik nümunələrini gələcək nəslin nümayəndələri öz xalqının bu örnək vətənpərvərliyini örnək bir tərbiyə nümunəsi kimi qəbul edəcəklər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 16 mart 1917-ci il tarixli 6-cı nömrəsində yer alan dəyənəklərin pedaqoji ideyalarla zəngin olduğunu görmək çətin deyil. Bu dəyənəkdən göründüyü kimi, İranda fars şovnizminə xidmət edən adamların iç üzünü açmaq üçün çalışan siyasi xadimlərimizin çağırışına məhəl qoymayanlar tənqid atəşinə tutulmuşlar. O zamanlar fars şovnizmi türk soylu din xadimlərini ələ alaraq onlara cənnəti vəd etməklə bir qismini özlərinə yaxınlaşdırmışlar. Şah rejiminin iç üzü açıldıqdan sonra Əliqulu Qəmküsar da onlara öz sözünü deməyə başlamışdır. Şair şah rejimini bir başa tənqid atəşinə tutmasa da öz dəyənəyini işə salaraq əsil həqiqəti xalqa çatdırmağa müyəssər olmuşdur. Bir neçə dəyənəyində həmin məsələyə toxunan Əliqulu Qəmküsar 4 misralıq dəyənəklə siyasi gedişlərə Azərbaycan xalqına qarşı olan açıq və gizli siyasi təsirlərə öz münasibətini bildirmişdir. Bu xüsusda bir dəyənəyində deyir:

Xüliqan olma, quzum, fikrini bir islah et,  
İstəmə bir bu qədər qəlbədən İran şahın.  
Payimal olsa da qanuni-əsasi yenidən,  
Genə müşkül yetirə canə sənin dilxahın[2, s. 87].

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 27 iyun 1911-ci il 27-ci sayında dərc olunan bu dəyənəkdən göründüyü kimi, İranda baş verən siyasi olaylara öz münasibətini Naxçıvanda bildirən Əliqulu Qəmküsar öz xalqına, öz vətəninə olan məhəbbətini də gizlətmir. Hətta şah rejimini sevnələrə, şahın taxtı-tacına meyl edənlərə satirik

dillə, öz dəyənəyi ilə təsir göstərməyə çalışır. O, sanki bütün şah sevnələrə bildirmək istəyirdi ki, Azərbaycan xalqının birliyinə heç bir şah siyasəti köməklik göstərə bilməz. Azərbaycan xalqının birliyi onun vətənpərvərliyində, yurdseverliyində, millətseverliyindədir. Bu xüsusda öz dəyənəyini işə salan Əliqulu Qəmküsar şah sevnələri aşağıdakı şəkildə tənqid atəşinə tutur:

Gərəkdir şahsevnələr daima bir şah sevsinlər,  
Nəinki binədayə rəhm edib, allah sevsinlər.  
Deyirlər haqq ilə nəhaqqı onlar qanmayır əsla,  
Gərək bir qandırən olsun, olub agah, sevsinlər [2, s. 91].

Əliqulu Qəmküsarın dəyənəklərində yetişən nəslin əxlaqının saflaşdırılması ilə bağlı fikirlər də vardır. Hansı ki, bu fikirlər içərisində uşaqların tərbiyəsi, onların təbiətini korlaya biləcək adamlara qarşı mübarizə aparmaq geniş yer tutur. Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, hələ XIII əsrdə Nəsirəddin Tusi uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı göstərilən amillərin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirməyi məsləhət görürdü. Tusi göstərirdi ki, tərbiyənin birinci şərti budur ki, uşağı onun təbiətini korlaya biləcək adamlarla və şeylərlə oturub-durmağa, oynamağa qoymayasan, çünki uşaq nəfsi sadə olar, ətrafdakıların xasiyyəti tez götürər.

Uşağı mehribanlıq və məhəbbət doğuran kəramətlərlə tərbiyə etmək lazımdır, xüsusilə ağıla, şüura, idraka təsir edən başa salmaq yolu ilə; pul vermək, şirnikləndirmək, əsil-nəsəbə aid olan şeylərlə yox.

Bundan sonra adət-ənənə, davranış qaydaları, dini vəzifələri öyrətmək, onları yerinə yetirməyə təhrik etmək, tabe olmadıqda tənbeh vermək, xeyirli işləri onun yanında tərifləmək, zərərli şeyləri isə pisləmək məsləhətdir. Onda yaxşı bir hərəkət baş verdikdə həvəsləndirib artırmaq, kiçik bir nöqsan gördükdə isə danlayıb qarşısını almaq lazımdır [2, s. 168]. Əliqulu Qəmküsar sələflərdən gələn bu ideyaları əsas götürərək yaşadığı mühitdə uşaqların əxlaqına təsir göstərən bəd əməllərə qarşı tərbiyəvi fikirlər irəli sürür. Bu fikirlər içərisində yetişən nəslin elm oxumağa çağırmaq, təhsilli olmağa istiqamətləndirmək əsas yer tutur. Çünki Əliqulu Qəmküsarın yaşadığı dövrdə əgər rühanilər yetişən nəslin nümayəndələrini dini fanatizmi qəbul etməyə istiqamətləndirirdilərsə, bəzi qüvvələr onları qumarxanalara cəlb edirdilər. Bunları gören Əliqulu Qəmküsar öz dəyənəklərini işə salaraq həmin qüvvələrə qarşı mübarizə aparırdı. O, bir dəyənəyində bu xüsusda belə deyirdi:

Özgələr dərs oxuyur, alimi-fərzanə olur,  
Özünə, millətinə qövli-həkimanə olur,  
Sütudent olsa biri leyk bizim millətdə,  
Ya qumarbaz, ya piyan, ya da ki, divanə olur[2, s. 88].

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 3 fevral 1913-cü il 4-cü sayında nəşr olunan, Əliqulu Qəmküsarın ürək ağrısı ilə qələmə aldığı bu misralarda yetişən nəslin əxlaqının saflaşdırılmasına xidmət edən öyüdlər, nəsihətlər kimi səslənən fikirlər ən güclü pedaqoji ideyalar kimi diqqəti cəlb edir. Əliqulu Qəmküsar açıq, aydın göstərir ki, başqa millətlər təhsil alır, elm öyrənir, alim olur, həkim olur, özünə, xalqına, millətinə xidmət edir. Bizim millətdən biri bu yolu tutan kimi hələ tələbə olarkən bəzi qüvvələr onu öz yolundan sapdırır, qumara, içkiyə sövq edir. Burada Əliqulu Qəmküsarın əsas məqsədi yetişən nəslin nümayəndələrinin lap kiçik yaşdan düzgün tərbiyə olunmasıdır. Ədib yazırdı ki, gərək hər bir valideyn öz uşaqlarını kiçik yaşlardan tərbiyə etsin. Onları spirtli içkilərdən, qumardan və digər zərərli adətlərdən uzaq tutsunlar. Bu ideyalar Nəsirəddin Tusidən gəlir. Başqa sözlə desək, Əliqulu Qəmküsarın bu ideyaları, dəyənəklərdə Tusinin “Əxlaqi-Nasiri” ideyaları ilə həmahəng səslənir. Nəsirəddin Tusi XIII əsrdə yazırdı ki, uşaqlarda pis adətlərə, bəd əməllərə nifrət yaratmaq lazımdır. Uşaq inkişafın ilk anlarında çoxlu səhvlərə yol verər, qəbahətli iş görər, çox zaman yalançı, paxıl, oğru, xəbərçi, tərs və inadkar olar, füzulluq eyləyər, dediyindən əl çəkməz, başqalarını da zərərli və xoşagəlməz iş tutmağa vadar edər, sonra isə tənbeh və tərbiyə yaşı keçər.

Deməli, uşağı körpəlikdən tərbiyə etmək lazımdır. Sonra dərs öyrətməyə, təlimə başlarlar, hikmətli kəlamlar, tərbiyəvi şeirlər əzbərlədirlər ki, öyrətmək istədikləri şeylər yadında qalsın, mənasını unutmasın. Əvvəl “rəcəz”, sonra “qəsidsə” oxudurlar. Eşq, şərab, şəhvət və ehtiras tərənnüm edən qəzəllərdən, məsələn İmrül Qeys, Əbu Nüvas kimilərin şeirlərindən qaçmaq lazımdır. Onları zəriflik və insan təbiətini incələşdirən hesab edənlər yanılır, belə şeirlərin yeniyetmələri korladığını nəzərdən qaçırlar [4, s.169]. Tusiyağı öz xalqının əxlaqının saflaşdırılması üçün tərbiyə nümunəsi olan bu poetik nümunələrin də pedaqoji fikir tariximizdə öz yeri, rolu və əhəmiyyəti vardır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında göstərilən belə nümunələr xalqın maariflənməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, yetişən nəslin təhsillənməsinə istiqamət verən tərbiyə örnəkləri kimi pedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirməyə xidmət edir.

### Nəticə

Əliqulu Qəmküsarın mənzum hekayələrində və dəyənəklərində xalqın maariflənməsinə dair fikirləri Azərbaycan pedaqoji fikir tarixini zənginləşdirməklə yanaşı bütün dövrlərdə yetişən nəslin şəxsiyyətyönlülük səviyyəsini yüksəltmək üçün əsl tərbiyə örnəkləri kimi dəyərləndirilməlidir. Əliqulu Qəmküsarın təhlilə cəlb etdiyimiz və dəyənəklər adlandırılan poetik nümunələrində də haqq ədalətin bərpa olunması, insanların maarifləndirilməsi yəni, onların fəzilət sahibləri olmaları əsas leytmotivlərdən biridir. Bütün bunlar isə Əliqulu Qəmküsarın maarifçiliyinin ana xəttini təşkil edir. Hansı ki, bu xəttin xalqı qəflət yuxusundan oyatmaq istiqaməti daha güclüdür. Başqa sözlə desək, xalqı dini xürafatdan ayılmaq, dini fanatizmin sərt qaydalarından uzaqlaşdırmaq Əliqulu Qəmküsar maarifçiliyinin qeyd etdiyimiz ana xəttinin əsas istiqamətlərindəndir. Dini ayinləri ruhanilərin, axundların, mollaların, şeyxlərin tətbiq etdikləri zərərli ənənələri, kor-korana qəbul edən avam kütləyə qarşı yönəldilən maarifçilik ideyaları da pedaqoji fikir tariximizi zənginləşdirən fikirlər kimi dəyərləndirilməlidir.

### Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil Haqqında Qanunu”. Bakı: Qanun, 2009
2. Əliqulu Qəmküsar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan, 1959, 168 s.
3. Nəzmi Əli Sijimqulunamə. Bakı: Azərənşr,-1927.-178 s.
4. Əliqulu Qəmküsar Nəcəfzadə. Təhəssürat. “Yeni füyuzat” jurnalı. Bakı: 30 noyabr, 1910, №7, səh. 5
5. Həşimli Hüseyn. Əliqulu Qəmküsar və “Yeni füyuzat” jurnalı.(Əliqulu Qəmküsarın Taleyi və sənəti). Bakı: Elm və təhsil, 2011, 140 s.